

קוים נחצים

פורסם בקטלוג התערוכה, בבית, גלריה אם אל פאחם, 2003

עמי שטייניץ

שני קוים עיקריים נחצים בתהליך התערוכה הנערכים בגלריה של אום אל פאחם. קו המתאר של הגלריה מתרחב אל בתים פרטיים ובתי ספר בעיר, וקו הדיון התרבותי מתרחש בין אמנים ואמניות, ערבים ויהודים, ותושבי העיר.

זהו מהלך הנערך בתנאים פוליטיים וחברתיים קשים שאינם מזמינים חציית קוים. אולם, אום אל פאחם השוכנת בין קו התפר לכביש ואדי ערה \ נחל עירון, חווה במציאות את המשמעות המיוחדת של קוים ושל חצייתם. אירועי אוקטובר 2000 ואינתיפאדת אל אקצה קבעו את אום אל פאחם בעיני רבים בציבור היהודי כמקור לחשש באורח הסותם אפשרות ליצירה של מבט אחר. עבור פלסטינים תושבי הרשות הפכו אום אל פאחם ויישובי קו תפר אחרים מקור תעסוקה ופרנסה כמעט אחרון, אליו מגיעים וממנו חוזרים תוך מרדף גלוי וסמוי עם חיילים ושוטרים. כך נוצר מצב מיוחד בו עיר רבת תושבים מקיימת חיים כפולים. תושביה, מוסדותיה וכלכלתה נמצאים בתחום מערכת החיים האזרחיים בישראל ולצדה מתנהלת מלחמה ברשות הפלסטינית. חיים אלה מתקיימים כזרות מכאן ומכאן. מקום אליו לא פונים מהכביש המחבר בין עפולה לחדרה ומקום אליו אסור לחצות את קו התפר.

התנאים המיוחדים מחייבים את הגלריה המקומית לשנות את אופני הייצוג המקובלים של תערוכות. גם אם תערוכות בגלריה מקנות סיבה למבקרים יהודים לבוא למקום אין ביקור כזה מחולל שינוי מהותי המתבקש בתוקף המציאות החברתית הקשה. מבחינה אנושית נדרש שיח התרבות השגרתי של עבודת הגלריה להשתנות ולפתח דרכים חלופיות וחדשות.

תערוכה לכשעצמה אינה מספיקה להכיל את המורכבות הקהילתית והבין אישית שכופה המציאות. אירוע הפתיחה של תערוכות, הביקור בגלריה והאפשרות המקובלת של התבוננות ביצירות, חסרים מרחב של הכרות אישית ומשמעות אשר קיימים בעשייה האמנותית אך לא ניתן לחוש אותם בתצוגה.

מה שמתחייב הוא שינוי בתנאים ובזהות של התהליך האמנותי. עתות של משבר לא נותנים להמשיך במהלכים המקובלים של יצירת אמנות והצגתה. השבר החברתי מעלה שאלות לגבי התפקיד הציבורי של הגלריה ולגבי משמעותה עבור חיי התושבים. עד כמה מבטאת האמנות את הזהות התרבותית כאשר המציאות נוקבת מבחינה קיומית? כאשר גלריה ניצבת במוקד של תנאים חברתיים מסובכים מתרחשים תהליכי חשיבה והתנסות שמפרים את שגרת התוואי של אמון, סטודיו, עבודת אמנות, תערוכה, גלריה, אספנים ומוזיאון. תנאים שונים דורשים פתרונות אחרים. דוגמאות לכך אפשר למצוא בגלריות הנמצאות בשכונות או מחוץ לערים המרכזיות. במקומות אלה לא ניתן לשמר את הזהות המקובלת של הקודים החברתיים המטופחים של עולם האמנות.

בחודש מרץ 1999 התקיימה בגלריית בית הספר לצילום ולהדמיה בשכונת מוסררה בירושלים התערוכה "מוסררה מון-אמור". במסגרת התערוכה התבקשו כל אחד מהאמנים שהשתתפו לפתח פרוייקט עצמאי הקשור להיבטים התרבותיים, ההיסטוריים, הפיזיים והחברתיים של שכונת מוסררה. השכונה הערבית שנוסדה בראשית המאה העשרים בירושלים הפכה לאזור ספר של קו התפר לאחר הקרבות בשנת 1948 ושוכנו בה בצפיפות רבה יהודים יוצאי מדינות ערב והאיסלאם. בשכונה צמחה בסוף שנות השישים של המאה העשרים תנועת המחאה החברתית של "הפנתרים השחורים". הפרוייקט התגבש על בסיס קשר אישי שנטווה בין האמנים לבין התושבים. מרכיבים מהעבודות שנוצרו בזמן התהליך הוצגו ומוצגים עד היום בבתי התושבים בשכונה.

בגלריית הסדנה לאמנות ברמת-אליהו, לשעבר שכונת שיקום, נערכה בחודש מאי 2002 התערוכה "מתוך הסלון". שלושים משפחות ממוצא תרבותי וקהילתי שונה בראשון-לציון פתחו את דלתותיהם, הסבירו מה הנחה אותם ביצירת סביבת הסלון של ביתם ונסחו את המונח אמנות על פי הגדרתם. התערוכה הציגה בצילום את הסלון הפרטי ואת בני הבית, חפצים מיוחדים מהבית שהושאלו לתערוכה ואת הגדרת האמנות כפי שנוסחה על ידי המשפחות. תערוכה קודמת "הממד האנושי – שישים שנה לרמת אליהו" שנערכה בחודש מאי 1998 עסקה בהיסטוריה המקומית ובשייכות הקהילתית של התושבים. השתתפו בתהליך העבודה אמני צילום, צלמים בני השכונה וצלמים תושבי ראשון-לציון. התערוכה הוצגה גם בכניסות בתי השיכון בשכונה, על קירות המרכז המסחרי ובפתח חנויות ובתי כנסת.

המשותף לתערוכות אלה ולתערוכה בגלריית אום אל פאחם הוא הצורך ליצור מהלך אחר המפגיש בין משתתפים הנמצאים בקצוות שונים של תרבות וחברה ומחוץ, לכאורה, למעגל של עולם האמנות. מדובר בצורך ולא בברירה. המשמעות האחרת היא ניתוק ובידול שגלריה או מוזיאון כמרכזי תרבות אינם יכולים להרשות לעצמם. הריחוק שנוצר בין קו התפר לקו הכביש שסוגרים על אום אל פאחם מחייב פעולה שתערער הכללות המקבעות תדמית עבור תושביה. לא מדובר בשיתוף הפעולה המסורתי של דו-קיום שאיבד לחלוטין את המשמעות בספטמבר שנת 2000. זהו דיאלוג המתקיים "אחרי ששתי הקבוצות בעצם התישו זו את זו, ואחרי שהיה נדמה שאי אפשר להתקדם לשום מקום" במצב זה, כותב רבאח חלבי על מפגשי יהודים וערבים בנווה שלום, "הייתה פריצת דרך והחל דיאלוג אחר, שלא היה מוכר קודם בקבוצה, דיאלוג שוויוני יותר, כאשר הדיבור מתנהל בגובה העיניים ומתוך כבוד הדדי". המצב הסבוך כותב חלבי הוא "מסלול קשה אבל... זהו שלב הכרחי לשני הצדדים, אם ברצונם להשתחרר מתפישה נאיבית של המציאות. טשטוש זהויות לא יביאנו לשום מקום. רק

הבניית הזהות וחידוד הזהות, ודיבור בגובה העיניים בין שני הצדדים נותנים מקום לתקווה של בניית מציאות אחרת"¹.

קו המתאר הרחב שמייצגת התערוכה משלב אמנים ואמניות, ערבים ויהודים מתחומי אמנות שונים, משפחות של תושבי העיר ובתי ספר במקום. סיור בתערוכה יכיל ביקור בבתים פרטיים, מפגש עם משפחות, עם תלמידים בבתי הספר ועם חששות הנתקעים כטריז אל המציאות האנושית. רק נימי נימים אישיים של שיח השונות מאפשר לאשש דיון בין אישי, קהילתי ותרבותי שהגיע כמעט לשיתוק. לאמנות יש כלי התבוננות, תרבות, חשיבה ויצירה שמשרטטים את המפות לעריכת מסע חציית הקווים אל נימי נימים של רגישות אנושית. יסודות התרבות, החברה, הזהות והמשפחה הופכים במפגש עם האמנים ובמפגש המשפחות עם הקהל לחומרי מקור של דיון חזותי בתכנים קיומיים. במקום בו מתקיימת רגישות קיים סיכוי שיוקלו החששות ויתאפשרו תנאים אחרים של הידברות.

¹ רבאח חלבי, דיאלוג בין זהויות, קו אדום הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 110